

▣ Mitä naiset lukevat?

Vantaan kaupunginkirjaston
digitaalisen lainausdatan tulkintaa

—

*Kati Launis ja työryhmä Eugene Cherny, Mats
Neovius, Olli Nurmi ja Mikko Vainio*

S

uomalaiset ovat kirjastokansaa. Kirjastopalveluja käyttää vuosittain jopa 80 prosenttia suomalaisista (Peruspalvelujen tila 2018, 78), ja julkiset, käyttäjille ilmaiset kirjastot ovat osa Suomi-kuvaa: Suomi on paitsi vakaa, koulutettu, heavy metalia rakastava ja maitoa juova myös *kirjoja lainaava* maa.¹ Kirjasto on merkittävä lukemiskulttuurin edistäjä, joka alun tiedollis-valistuksellisten pyrkimysten jälkeen on muotoutumassa ”kirjakirjastosta” tietoyhteiskunnan ”hybridikirjastoksi” (Tuomi 2017, 163–166). Lisäksi kirjastolaitosta on pidetty arvokkaana julkisen sektorin jakamistalouden muotona; pyrkiihän se huolehtimaan paitsi maksuttomasta lainausoikeudesta myös kirjailijoiden toimeentulosta (Alhojärvi ja Venäläinen 2017).

Tutkimme tässä artikkelissa tietokoneavusteisesti, laajan digidatan pohjalta nykyistä lainaus- ja lukemiskulttuuria ja erityisesti naisia – kirjaston suurinta käyttäjäkuntaa – kaunokirjallisuuden lukijoina. Kiinnostuksemme kohteena ovat ensisijaisesti lukeminen ja lukija. Kuten 1960-luvulla vilkastuneen lukijatutkimuksen² piirissä on korostettu, lukija on osa teoksen muodostumisen prosessia: pikemmin kuin muuttumattomista ja kiinteään muotoon sementoituneista teoksista voimme puhua tekstuaalisista prosesseista, joissa lukijan osuus on olennainen (Frow 2008, 1–23). Tältä pohjalta pohdimme myös sitä, miksi juuri tietyt teokset saavat naislainaajat liikkeelle.

Erilaisten vastaanottoon ja lukijuuteen keskittyvien tutkimussuuntausten joukossa artikkelimme edustaa kirjallisuussosiologista, empiirisiin lukijoihin keskittyvää vastaanottotutkimusta, jota ovat Suomessa tehneet muun muassa Katarina Eskola, Yrjö Varpio (1979), Juhani Niemi (1997), Kimmo Jokinen (1997). Erityisesti Eskolan lukijatutkimukset toimivat tässä artikkelissa – ja laajemminkin LibDat-konsortiossa, jonka osahankkeena artikkeli on kirjoitettu³ – vertailukohteena lukukulttuurien muutokseen. Kirjallinen julkisuus, kirjailijan ja kirjan asema sekä kustannusala ovat muuttuneet Suomessa rajusti 1990-luvun taitteesta alkaen suomalaisen yhteiskunnan siirtyessä kohti vapaata markkinataloutta (Sevänen 2013, 11–34; Jokinen 2013, 159). Näiden muutosten keskellä kysymme, vieläkö vallitseva lukutapa on 1970–1980-lukujen tavoin *realistinen, kansallinen ja yhtenäinen* (Eskola 1979, 228–229; 1990, 93–96, 290; Eskola ja Linko 1986, 92, 172)? Vieläkö lukukulttuurimme suosii arkipäiväisyyttä ja todentuntua (Jokinen 1997, 31–34)? Mitä tietokoneavusteinen digiaineiston käyttö mahdollistaa ja merkitsee metodisesti lukijatutkimukselle? Artikkelissa pohdimme myös kolmen naisten lainatuimman kaunokirjallisen teoksen suosiota keskittyen niistä ylivoimaisesti suosituimpaan, Enni Mustosen (oik. Kirsti Manninen) historialliseen romaaniin *Ruokarouva* (2016).

Digitaalinen lainausdata lukijatutkimuksen aineistona

Artikkelin aineistona on Vantaan kaupunginkirjaston⁴ keräämä digitaalinen lainaus- ja palautusdata, jota kirjasto ryhtyi keräämään maaliskuussa 2016. Digiaineiston erityisyys on sen objektiivisuus (lainaustapahtuma on todistettavasti tehty) ja samanaikainen rajoittuneisuus (data ei kerro, onko lainattu kirja todella luettu). Kyse on siis nimenomaan lainaamiseen kohdistuvasta tutkimuksesta, jota on kutsuttu kirjojen *passiiviseksi kulutukseksi* (ks. Eskola 1979, 120).

Tässä artikkelissa käytetty otos kattaa Vantaan kaupunginkirjaston palvelutiskeiltä ja automaateilta tehdyt noin 1,5 miljoonaa lainaa heinäkuusta 2016 lokakuuhun 2017 (20.7.2016–22.10.2017). Kun lainausdata yhdistetään asiakasdataan, saadaan vastauksia naisten lainaus- ja lukemiskulttuuria koskeviin kysymyksiin.⁵ Saadaksemme laajemman kuvan nykyisestä lukemiskulttuurista käytämme vertailuaineistona pääkaupunkiseudun Helmet-kirjastoverkkoa, Pohjois-Karjalan Vaara-kirjastojen lainausdataa, Suomen yleisten kirjastojen tilastoja, Suomen Kustannusyhdistyksen ylläpitämää bestsellerit-listaa sekä Kirjakauppaliiton kuukausittaista myydyimpien teosten ”Mitä Suomi lukee”-listaa.

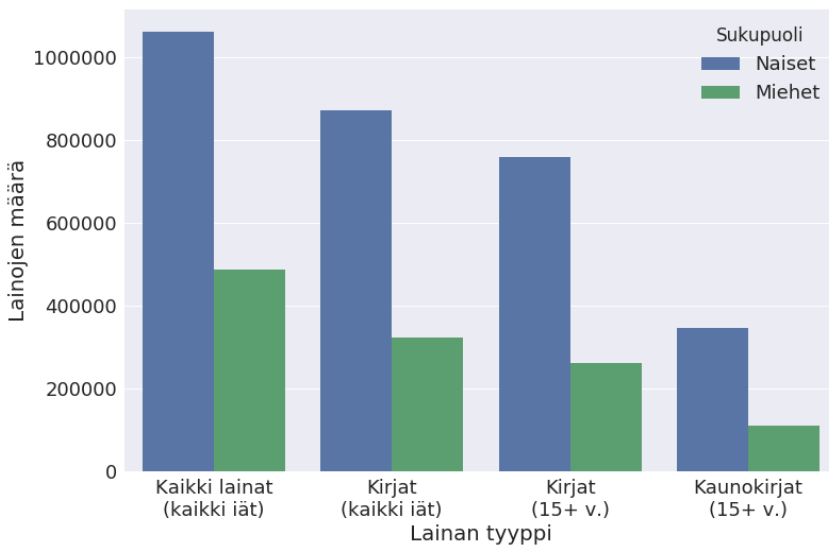
Artikkeli sijoittuu metodisesti kirjallisuudentutkimuksen ja tietojenkäsittelytieteiden risteyskohtaan ja edustaa *digitaalista humanismia*, 2000-luvun taitteesta lähtien kehittynyttä, monitieteistä tutkimusaluetta, joka on nähty jopa uutena tieteen paradigmana (Elo 2016, 12). Laajat digiaineistot avaavat kirjallisuudentutkimuksessa kiistämättä uusia mahdollisuuksia esimerkiksi Franco Morettin (2013, 48–49) tapaan *kaukolukea* maailmankirjallisuutta laajana kirjallisena systeeminä (ks. myös Elo 2016, 19; Bode 2012, 8–13). Morettin tavoin myös David M. Berry (2012, 5) painottaa sitä, että digiteknologia kyseenalaistaa aiemmat humanistisen tutkimuksen lähtökohdat, kuten tarkan, muutamien teosten tekstianalyysin tai ylipäänsä kaanoninmuodostuksen keskeisyyden.

Humanistin pitää kuitenkin olla tarkkana digihuuman keskellä. Kaukolukeminen on laajojen aineistojen yhteydessä välttämätön metodi, mutta se kaipaa tulkinnan tueksi syvällisen kirjallisuuden ja kirjallisuushistorian tuntemuksen (Parente-Čapková 2017, 40). On muistettava tutkimusalueen vasta muotoutumassa oleva identiteetti ja varottava ”digi- ja datafetisismiä” ja ”puuttuvan argumentin ongelmaa” eli siitä, että digimenetelmiä sovelletaan erilaisiin datoihin ja visualisoinnit ovat näyttäviä, mutta varsinainen tulkinta puuttuu (Elo 2016, 18). Tällöin tutkimusasetelma on vino – digi vie ja humanistia viedään – eli monitieteisyyden tärkein aspekti, uusi tieto, jää tuottamatta.

Tässä artikkelissa ja laajemmin LibDat-projektissa tutkimusasetelman vinoutta vastustetaan kaksivaiheisella analyysillä: ensin analysoidaan data, sitten data-analyysin tulokset. Metodimme yhdistää datan tilastollisen analyysin kirjallisuudentutkimuksen kysymyksenasetteluihin ja ihmistieteille ominaisen ilmiön, nykyisen lainaus- ja lukemiskulttuurin tutkimiseen – data-analyysin tarkoitus on nostaa uusia kysymyksiä kirjallisuudentutkijoiden tulkittaviksi

(ks. myös Neovius, Launis & Nurmi 2018). Kirjallisuudentutkijoiden tehtävänä on paitsi muotoilla tarkat tutkimuskysymykset, joiden pohjalta data-analyysi tehdään, myös tulkita kirjastodatasta louhittuja tuloksia: Miksi juuri tietyt kirjat ja lajit saavat nykyiset naislukijat liikkeelle? Mikä on se historiallinen *odotushorisontti* eli kirjallinen ja historiallinen tietämys (Jauss 1989, 201–204), jota vasten luetaan? Tällaisena tutkimuksemme sijoittuu vaiheeseen, jota on kutsuttu digitaalisen humanismin kakkosvaiheeksi. Päähuomio siinä ei ole datan määrällisessä keräämisessä vaan laadullisessa tutkimuksessa, tulkinnaissa ja metodien kehittämisessä: ”The second wave is *qualitative, interpretive, experiential, emotive, generative in character.*” (Berry 2012, 3.)

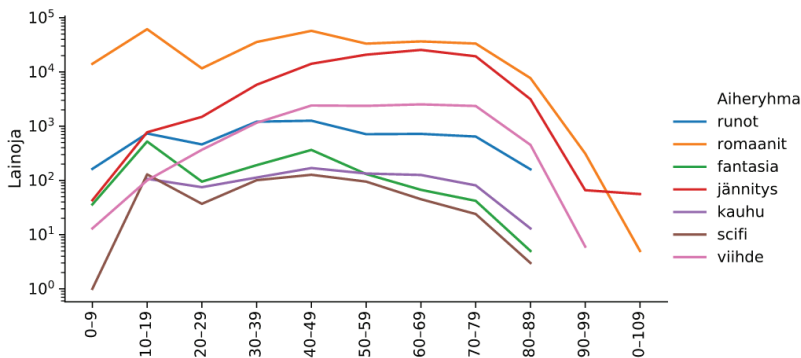
Kuten oheisesta kaaviosta näkyy, Vantaan aineiston kaikista lainoista ylivoimaisesti suurin osa on kirjoja, kuten maanlaajuisestikin (Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2018). Kaunokirjallisuuden osuus tästä on otoksen yli 15-vuotiaiden aikuislainaajien osalta noin 38 prosenttia. Toisin sanoen muuta kuin kaunokirjallisuudeksi luokiteltua kirjallisuutta kuten tietokirjallisuutta, sarjakuvia ja lasten kuvakirjoja lainattiin eniten. Ilmiö on yleinen, sillä aikuisten kaunokirjallisuuden osuus oli 2000-luvun Suomessa noin 31 prosenttia kaikista kirjalainoista, ja suunta on laskeva (Tuomi 2017, 206). Kun katse kohdennetaan Vantaan lainaajien sukupuoleen, huomataan, että naisten aktiivisuus lainaajina on huomattava kaikilla mittareilla. Noin 76 prosenttia kaunokirjallisuudesta on naisten lainamaa:

Vantaan kaupunginkirjaston lainajakauma ajalla 20.7.2016–22.10.2017. *Kaunokirjallisuuteen* kuuluvat ne kirjat, jotka Vantaan kaupunginkirjaston luokituksessa on sijoitettu luokkiin 85–89.15: kaunokirjalliset kokoelmat, kansanrunous, runot, näytelmät, romaanit, novellit, fantasia, jännitys, kauhu, scifi ja viihde. Siihen kuuluu myös lapsille suunnattu kaunokirjallisuus, mutta eivät kuitenkaan kuvakirjat tai sarjakuvat. Data-analyysi ja kaavio: Eugene Cherny.

Naisten lukeminen on historiallisesti aiheuttanut päänvaivaa, ahdistusta ja pelkoa moraalin rappeutumisesta, äidin ja vaimon roolin laiminlyönnistä sekä emansipaation ja seksuaalisen vapautumisen holtittomasta leviämisestä (Jack 2012, 1–19; Larsson 1998, 320–322). Sitä on eri tavoin pyritty kontrolloimaan sillä lopputuloksella, että naiset ovat nykyisin lukijoista innokkaimpia.⁶ Yllä olevasta kaaviosta näkyvä naisten ylivoimainen lainausaktiivisuus korreloi muiden tutkimusten kanssa. Kirjakauppaliiton (2017) tekemän, naisten lukemista mittaavan tutkimuksen mukaan lukeminen on naisten yleisin harrastus, ja noin 70 % naisista kertoi harrastavansa lukemista. Toisaalta tulos on hyvin erisuuntainen kuin Eskolan haastatteluaineistossa, jonka mukaan miehet ja naiset lukivat kirjoja 1970-luvun Suomessa suunnilleen yhtä paljon. Määrän sijaan sukupuoli ero näkyi kirjallisuuden lajeissa: miehiä kiinnostivat sota, jännitys-, seikkailu- ja tietokirjat, naisia rakkausromaanit, muistelmat, elämäkerrat, runot ja novellit. Eroa kertyi myös kirjailijan sukupuoleen nähden, sillä miehet lukivat etupäässä mieskirjailijoita, naiset sekä mies- että naiskirjailijoita. (Eskola 1990, 155–169.)

Kun seuraavaksi kohdennetaan naislainaajien ikään ja Vantaan kaupunginkirjaston kirjastoluokituksen mukaiseen genreen, kuvio näyttää seuraavanlaiselta:

Eri-ikäisten naisten lainat Vantaan kaupunginkirjastossa kaunokirjallisuusluokittain 20.7.2016–22.10.2017. Data-analyysi ja kaavio: Eugene Cherny.

Lainauslukujen perusteella aineistomme suurin kaunokirjallisuuden lainaajakunta ovat 40–49-vuotiaat naiset,⁷ ja romaani on lajeista ylivoimaisesti suosituin. Naiset suosivat myös jännitystä ja viihdettä, joiden lainausten määrä kasvaa iän karttuessa. Fantasiassa ja scifissä taas on selkeä piikki 10–19-vuotiaiden lainaajien ryhmässä. Entä mitä yksittäisiä kirjoja naislainaajat suosivat? Miten tulkita heidän kirjavalintojaan?

Ruokarouvasta Rämpääjiin

Kun katsotaan otoksen kaikenikäisten naislainaajien lainatuinta kaunokirjaa, ylivoimaisesti lainatuin on nimimerkki Enni Mustosen historiallinen romaani *Ruokarouva* (2016). Se kertoo täysihoitola Espoon Leppävaarassa pitävästä Ida Erikssonista; aihe ja nimi ovat samat kuin Juhani Ahon (1892) Helsinkiin sijoittuvassa ”Ruokarouva”-nimisessä lastussa. Kahta eri Ruokarouvaa erottaa paitsi yli sadan vuoden aikaväli myös se, että Ahon minä-muotoon kirjoitettu lastu on realistinen aikalaskuvaus, Mustosen romaani taas viihteellinen historiallinen romaani. *Ruokarouva* on osa Idan sosiaalisen nousun tarinaa kertovaa, 1900-luvun taitteen molemmin puolin sijoittuvaa ja nyt jo kuusiosaiseksi ehtinyttä Syrjästäkatsojan tarinoita -sarjaa (2013–). Ida on lukijalle tuttu aiemmin Tope-liuksen ja Sibeliuksen piikana, Edelfeltin emännöitsijänä ja rakastettuna ja nyt itsellisenä täysihoitolan emäntänä.

Ruokarouvan suosio kasvaa naislainaajien iän mukana. Se alkaa kivuta kohti kärkeä yli 50-vuotiailla naislainaajilla, ja ykkösvalinta se on 60–89-vuotiailla naisilla. *Ruokarouvan* suosio ei ole Vantaan aineiston erityispiirre. Tästä syystä keskitymme artikkelissa pitkälti juuri tähän romaaniin: lukijat ovat todella ottaneet Idan ja hänen Kirsti-tyttärensä tarinan omakseen. Sarjan romaanit nousevat yksi toisensa perään lainaus-, varaus- ja myyntilastojen kärkeen ympäri Suomen; viimeisimpänä myyntilistan ykkössijan on valloittanut vuona 2018 ilmestynyt kuudes osa *Taiteilijan vaimo* (Kirjakauppaliitto 2018). *Ruokarouva* oli pääkaupunkiseudun Helmet-kirjastojen varatuin kaunokirja elokuussa 2016. Se syrjäytti tuolloin ykköspaikkaa pitkään pitäneen Laura Lindstedtin *Oneironin*, joka Finlandia-voittajalle tyypilliseen tapaan⁸ nousi varauslistan kärkeen heti palkinnon julistamisen jälkeen joulukuussa 2015. Kyseessä ei ole pääkaupunkiseudun tai eteläisen Suomen ilmiö, sillä *Ruokarouva* oli otoksen ajankohtana naisten lainatuin teos myös esimerkiksi Pohjois-Karjalan Vaara-kirjastoissa.⁹ Kirjan takakanteen on lainattu ylistäviä arvioita *Ilkasta* ja *Maaseudun tulevaisuudesta* alleviivaamaan sitä, että Mustonen on koko Suomen, koko kansan kirjailija.

Ruokarouvan jälkeen toiseksi eniten Vantaan otoksessa lainattiin Sinikka ja Tiina Nopolan lastenkirjaa *Risto Rämpääjä ja pullisteliija* (2016). Risto ja Rauha Rämpääjä saavat tässä sarjan viidennessätoista osassa uudet naapurit, kehonrakennusta harrastavan isän ja hänen Sylvester Stallonen mukaan nimetyt poikansa. Teos käsittelee pojaksi kasvamista ja kasvattamista, mustasukkaisuutta ja ulkopuolisuuden tunteita. Siinä tematisoituu vanhempien poissaolo: kummankin pojan äidit ovat lähteneet, Riston isä kuollut ja Nellin vanhemmat aina töissä. Romaanissa ironisoituu tietty voimaa ihannoiva, ”vellihousuutta” karsastava maskuliinisuuden ihanne ja ruumiinkuva. Sylvester kirjoittaisi mieluummin runoja kuin rakentaisi kehoaan, ja hintelä Lennart järjestäisi mieluummin postimerkkikokoelmaa kuin istuisi voimailukisan katsomossa. Siellä hän opastaa Ristoa:

- Ihmiset tykkäävät pullistelijoita.
- Mitä varten? Risto kysyi. (Nopola ja Nopola 2016, 24.)

Räppääjät ja muutkin lasten kaunokirjat luokittevat Vantaalla ja sitä myötä myös aineistossamme kaunokirjallisuudeksi. Niiden runsas lainaaminen kertoo naisten lainauskulttuurista: naiset lainaavat luettavaa lapsilleen. Räppääjä-sarjan suurta suosiota on selitetty kuvituksella ja juonikuviolla. Vuoteen 2012 kuvituksesta vastasivat suosittu *Tatu ja Patu* -lastenkirjasarjan kuvittajat Aino Havukainen ja Sami Toivonen, sittemmin kuvittajaksi vaihtui Christel Rönns. Karrikoidun kuvituksen lisäksi myös Räppääjien kerronnallinen koukku toimii. Teos uusintaa klassisesta lastenkirjallisuudesta tuttua orpolapsiaihelmaa mutta uudistaa sukupuoleen sidottua sankarimyyttiä: Risto on ujo, mutta Nellin kanssa hän rohkaistuu seikkailuihin. (Heikkilä-Halttunen 2013, 259; Taton ja Patun suosiosta ks. Lehmusvesi 2017.)

Kolmanneksi Vantaan lainatuimpien listalla sijoittuu Tommi Kinnusen romaani *Lopotti* (2016), joka kertoo pohjoisesta etelään lähteneiden Helenan ja Tuomaksen sukutarinaa 1940-luvulta 2000-luvulle. *Lopotti* oli Helmet-alueen koko vuoden 2016 lainatuin aikuisten kaunokirja. Sen sijaan Pohjois-Karjalan Vaara-kirjastojen naisten listalla sen sijoitus oli vasta viidestoista. Tämän jälkeen lainatuimpien kaunokirjojen listalla on Vantaalla viisitoista muuta Räppääjä-kirjaa – niitä lainataan selvästi sarjana – kaksi dekkaria (Leena Lehtolaisen *Tiikerinsilmä*, 2016, ja Outi Pakkasen *Peili*, 2016), Miika Nousiainen romaani *Juurihoido* (2016), Aino Havukaisen ja Sami Toivosen *Tatu ja Patu, syömään!* (2017) sekä Riikka Pulkkinen romaani *Paras mahdollinen maailma* (2016). Datan verkostoanalyysi osoittaa, että otoksen suosituimpia kirjoja lainattiin usein yhdessä: *Ruokarouvan* lainanneen virtuaaliseen ”kirjakoriin” päätyivät aikuisille suunnatusta kaunokirjallisuudesta usein myös *Lopotti* ja Lehtolaisen *Tiikerinsilmä*-dekkari.

Miksi juuri tietyt teokset nousevat lukijoiden suosioon? Naisten lukemista koskevassa kyselytutkimuksessa kirjavalinnan tärkeimpänä tekijänä pidettiin kirjailijan tuttuutta ja mieluisuutta, aihepiiriä sekä tutuilta saatuja suosituksia (Kirjakauppaliitto 2017). Juhani Niemen (1997, 45–61) mukaan kirjan suosiota lisäävät muun muassa kustantajien ja kriitikoiden kiinnostus, elokuva- ja teatteriadaptaatiot, kirjailijan elämäkerta ja jopa kuolema. Kalle Päätalon ja Väinö Linnan ilmiömaista suosiota 1970-luvun Suomessa on selitetty historiallisen kontekstin ja sukupolven sekä sille ominaisen odotushorisontin avulla: rakennemuutoksen keskellä elävät lukijat hakeutuivat työn ja agraarin Suomen kuvausten pariin, etsimään kirjoista menneeseen liittyviä, pysyviltä tuntuvia arvoja ja rakenteita (Eskola 1990, 96–102; Eskola ja Linko 1986, 178).

Nykyisin kirjan suosiota ei voi erottaa etenevästä digitalisaatiosta, joka koskee sekä kirjoitus- että vastaanottoprosessia. Markkinoilla on algoritmeja, joiden avulla kustantamot pyrkivät tunnistamaan tulevan bestsellerin jo käsi-kirjoitusvaiheessa. Data-analyysi auttaa teoksen kohdeyleisön analysoinnissa, kohdeyleisöä kiinnostavien aiheiden valinnassa sekä teoksen juonen ja tunnesi-

sällön kehittämisessä. (Dahlbom 2018.) Kun kirjaa aiemmin suosittelivat kaverit ja kirjasto (Eskola 1979, 195, 221), suosittelijoita on nyt netti piukeanaan. Kirjallisuusblogit, sosiaalinen media, netin kirjallisuuslehdet, kirjastojen ylläpitämä Kirjasampo-sivusto ja esimerkiksi Helmet-kirjastojen lukusuosituksia antava Taskukirjasto-sovellus ovat nykylukemisen konteksteja. Lukukulttuurin digitalisoitumista tutkivan Anna Kajanderin (2015, 70–78) mukaan digitalisoituminen tuo mukanaan uudenlaisia, usein hyvin sosiaalisia lukukäytäntöjä, esimerkkinä vaikka nettisivuston avulla organisoitu kirjakierrätys eli BookCrossing.

Kotimaisuuden, uutuuden ja sarjamuodon lumo

Kun pohtii otoksen kolmen kärkiteoksen lukijasuosiota, huomio kiinnittyy näitä hyvin erilaisia teoksia yhdistäviin piirteisiin. Ensinnäkin kolme lainatuinta teosta – *Ruokarouva*, *Risto Räppääjä ja pullistelija* ja *Lopotti* – ovat kaikki uusinta kotimaista proosaa. Ne kaikki ja monet muutkin teokset listan kärkipäässä ovat vuodelta 2016. Lainajat suosivat siis aivan hiljattain ilmestynyttä kirjallisuutta. Tässä on tapahtunut selkeä muutos aiempiin vuosikymmiin. Teoksessa *Kirjavalinnan ongelmia* (1967) kirjastolaitoksen kehittäjä Helle Kannila toteaa kirjastoille lähetetyn kyselytutkimuksen pohjalta, että kirjastoista lainataan paljon vanhempaa kaunokirjallisuutta ja suhteellisen vähän uutuuksia (ks. Tuomi 2017, 124). Otoksessamme vanhemmat 1800- ja 1900-luvun klassikot loistavat poissaolollaan kahdensadan naisten lainatuimman kaunokirjan listalla. *Vänrikki Stoolin tarinat* ja *Seitsemän veljestä*, Suomen suosituimmat kirjat painosmäärissä mitattuna (Niemi 1997, 205), eivät suinkaan ole suosituimpia lainausmäärissä katsottuna.¹⁰

Kotimaisuusaste kärjessä on kova. Lainatuimpien kärjessä ovat nimenomaan kotimainen romaani sekä lastenkirjallisuus – ensimmäinen käännöskirja on sijalla 25 oleva Clare Mackintoshin dekkari *Annoin sinun mennä* (2014, suom. Päivi Pouttu-Delière 2017). Eskolan (1979, 229; 1990, 37) tutkimustulos kotimaisen kirjallisuuden imusta pitää suosituimpien teosten kärjen valossa siis yhä paikkansa. Kuitenkin, kun mukaan otetaan kaikki otoksen lainaus-tapahtumat, ulkomaista kaunokirjallisuutta lainataan kotimaista enemmän. Tätä selittää ainakin osin se, että nuoremmat lainajat suosivat miltei pelkäänsä käännöskirjallisuutta. Esimerkiksi 15–19-vuotiaiden naisten lainatuimpien kärkeen kuuluvat John Greenin nuorten aikuisten romaanit ja Estelle Maskamen romanttinen DIMILY-trilogia – *Did I Mention I Love You?* (2015), *Did I Mention I Need You?* (2015) ja *Did I Mention I Miss You?* (2016) – jonka kaikki kolme osaa ovat tämän ikäryhmän kymmenen lainatuimman listalla.

Proosa hallitsee, tarkemmin vielä romaani, kuten on hallinnut jo vuosikymmeniä suomalaisessa ja laajemminkin pohjoismaisessa lukukulttuurissa (ks. Eskola 1979, 168). Lyriikkaa, joka kirjoitettuna ja ääneen esitettynä elää parhailtaan eloisaa vaihetta Suomessa (Kainulainen 2016, 7), ei ole kahdensadan lainatuimman teoksen listalla.

Lopotti ja *Ruokarouva* ovat paitsi kertomakirjallisuutta myös vetävään perhe- ja sukutarinaan luottavia lukuromaaneja. *Lopotti* jatkaa Tommi Kinnusen esi-koisteoksen *Neljäntienristeyksen* sukutarinaa. Se käsittelee näkövammaisuutta ja homoseksuaalisuutta, tematisoi sivullisuutta, eräänlaista välitilassa oloa, jota kokee myös Kuusamon selkosilta etelään opiskelemaan tullut Tuomas:

Ylihuomenna hän olisi kotona, haistaisi kaarnan ja havun ja hiekkakankaat. Hän kaippaa sitä, ja siellä ollessaan hän kaippaa tätä uneliaan joen rannalla nukkuvaa kaupunkia. Omasta mielestään hän kuuluu molempiin paikkoihin, tai sitten ei kumpaankaan. Hän on aina välitilassa, aina siirtymässä yhdestä paikasta toiseen, ja kaippaa sinne, minkä juuri jätti taakseen. (Kinnunen 2016, 254–255.)

Lopotin tavoin sukutarinaan pohjaavan *Ruokarouvan* suosio nojanee pitkälti juuri tarinan ja kerrontatyylin voimaan. Tämä käy ilmi lukijablogeista, joita Mustosen romaanisarjasta on kirjoitettu huomattavan useita. Niissä *Ruokarouvaa* luonnehditaan muun muassa seuraavasti: ”Ida Erikssonin tarinan jatko vie mukanaan viihdyttävästi ja mukaansatempaavasti” (Kirjan pauloissa 31.12.2017), ”hellyttävää ja lämminhenkistä kerrontaa Ida-yrittäjän työntäytteisestä arkipäivästä” (Kirja viekään! 22.6.2017), ”tarinat onnistuvat olemaan yhtä aikaa lämpimiä, viihdyttäviä, riipaisevia ja koskettavia” (Kirjakko ruispellossa 6.6.2016), ”Mustonen on ilmiömäinen historian elävöittäjä ja hänen kerrontansa on nautinnollista lukea niin sisältönsä kuin kielensä vuoksi. Täydellistä kevyehköä kesälukemista.” (1001 kirjaa ja yksi pieni elämä 26.6.2016.)

Lainatuimpia teoksia yhdistää myös sarjamaisuus. *Ruokarouva* on sittemmin kuusiosaiseksi yltäneiden Syrjästäkatsojen tarinoiden neljäs osa, *Risto Räppääjä ja pullistelija* vuodesta 1997 ilmestyneiden Räppääjä-kirjojen viidestoista osa. Sarjamaisuuden lumosta kertoo myös se, että kummankin sarjan – Räppääjien ja Syrjästäkatsojen tarinoiden – uusin osa nousee aina nopeasti myyntilistoille (Suomen Kustannusyhdistys 2017a). *Lopotti* on itsenäinen romaani, mutta jatkaa henkilöhahmoin *Neljäntienristeyksen* Löytövaarojen sukutarinaa. Myös lainatuimpien listalle sijoittuneet *Tiikerinsilmä* sekä *Tatu ja Patu: syömään!* ovat osa laajempaa kirjasarjaa.

Kotimaisuus, uutuus, proosamuoto ja tarinan voima sekä sarjamaisuus ovat siis kolmea suosikkiteosta yhdistäviä piirteitä. Kuudes yhdistävä tekijä on teosten – ja myös kirjailijoiden – erinomainen medianäkyvyys ja myyvyys. Kaikki kolme kärkiteosta sijoittuvat vuoden 2016 bestsellerien eli myydyimpien listalle, selviää Suomen Kustannusyhdistyksen ja Kirjakauppaliiton tilastoista. Sarjojen uudet osat nousevat listoilla heti ilmestyttyään nopeaan tahtiin: myynti ja lainaus korreloivat vahvasti keskenään.¹¹ *Lopotti* oli arvostelu- ja myyntimenestykseksi nousseen *Neljäntienristeyksen* jälkeinen teos, joka sekin päättyi edeltäjänsä tavoin Finlandia-ehdokkaaksi ja voitti vuonna 2016 ensimmäistä kertaa järjestetyn Lukija-Finlandian. *Ruokarouva* oli e-kirjoja ja äänikirjoja tarjoavan Elisa Kirja -sovelluksen lukijaañestyksen vuoden 2016 viihderomaani-voittaja, ja sen

pokkariversio ilmestyi vuonna 2017. Lastenkirjoja, joihin Räppääjät kuuluvat, myydään ylipäänsä hyvin: kustantajien tilastoissa ne kirivät miltei aikuisten kaunokirjallisuuden rinnalle myyntitilastoja ylivoimaisesti hallitsevien oppi- ja tietokirjojen jälkeen (Suomen kustannusyhdistys 2017b; ks. myös Mäkinen ja Ojajärvi 2013, 235).

Räppääjien suosiota ovat edelleen siivittäneet elokuva- ja teatteriadaptaatiot. Räppääjä-kirjasarjan pohjalta on tehty kuusi elokuvaa (seitsemäs saa ensi-iltansa 2019), animaatio-sarja ja musikaaleja. Mari Rantasilan ohjaama *Risto Räppääjä* oli vuoden 2008 katsotuin ja tuottoisin kotimainen elokuva. Räppääjä-elokuvat on lastenelokuville tyypilliseen tapaan (Karkulehto, Kääpä ja Laine 2013, 333) koostettu eri teoksista. Kirjat, elokuvat ja musikaalit muodostavat eräänlaisen kaupallisuuteen nivoutuvan adaptaatiovyöhydin, jonka osaset ovat vaikeasti erotettavissa: kun puhutaan Risto Räppääjästä (tai Harry Potterista), puhutaanko visuaalisesta vai tekstuaalisesta kokemuksesta?

Myös *Ruokarouvan* kustantanut Otava on nettisivuillaan ottanut liikkuvan kuvan mainonnan avuksi: ”Elämänmakuisessa suosikkisarjassa pääset kurkistamaan suomalaisten merkkihenkilöiden arkielämään kuin Downton Abbeyssa ikään.” (Otava 2018.) Syrjästäkatsojan tarinoita -sarjan adaptointi on niin ikään laitettu alulle. *Ruokarouvan tyttärestä* (2017), sarjan viidennestä osasta, on tehty Kouvolan teatterissa musiikinäytelmä, venäjänkielinen näytelmäversio sekä opetuspaketti äidinkielenopettajille.

Viihteellinen historiankerronta, työn kuvaus ja naislukijuus

Historiallinen romaani – lajityyppi, jota *Ruokarouva* edustaa – on nauttinut Suomessa vahvaa suosiota Fredrika Runebergin ja Zacharias Topeliuksen päivistä asti. Se on ollut 2000-luvulla monien naiskirjailijoiden, kuten Sirpa Kähkösen, Anneli Kannon ja Ulla-Lena Lundbergin, suosima laji, jossa menneisyyttä kerrotaan usein mikrohistoriallisesti, naisten ja lasten näkökulmasta (Leskelä-Kärki ja Melkas 2015). Naiskirjailijat Katja Ketusta Sofi Oksaseen ja Jenni Linturiin ovat tarttuneet erityisesti sotaan liittyviin traumoihin ja niiden purkamiseen (Kirstinä ja Turunen 2013, 54; Jytilä 2015).

Ruokarouva on luokiteltu Vantaalla viihteeksi, ja sen voikin sijoittaa nimenomaan historiallisen viihteen jatkumoon. Tällä lajilla, joka yhdistää asiantuntijatiedon ja kepeän kertomisen tavan, on Suomessa pitkä, naisinen perinne Ursula Pohjolan-Pirhosesta Kaari Utrioon, Laila Hirvisaareen, Pirjo Tuomiseen ja Kirsti Manniseen (Melkas 2013, 276–279). *Ruokarouva* nivoo historiallisiin tapahtumiin romanssin sekä kovan työn, maaseudun kansan ja sosiaalisen nousun kuvauksen. Se kiinnittyy sivuhenkilöiden avulla historian todellisiin merkkihahmoihin: Idan täysihoitolassa viihtyvät L. Onerva ja Leinin veljekset Eino ja Kasimir, kuvanveistäjäpari Ville Vallgren ja Viivi Paarmio asuu naapurissa. Romaanissa on melodramaattisia piirteitä, kuten yllättävä rahalahjoitus, orpo, köyhä työläistyttö, jonka Ida ottaa kasvatikseen, Kirstin isää koskeva salai-

suus ja lopussa Eliaksen kotiinpaluu sisällissodasta: ”Vielä kerran sain elämältä Eliaksen takaisin.” (Mustonen 2016, 428.) Päälle päätteeksi sarja kuvaa eri kansanosia, herroja ja kansaa – Downton Abbey -viittaus on kustantajalta osuva.

Lukukokemusta sujuvoittaa ja kepeyttää tiheään käytetty dialogimuoto ja yksinäkökulmaisuus; fokalisoijana on kauttaaltaan päähenkilö Ida, jonka minämuotoista kokemaa ja näkemää lukija seuraa. Siinä missä *Lopotti* avaa lukijalle kaksi eri näkökulmaa ja aikatasoa, tulee kohti nykypäivää ja rikkoo kronologiaa, *Ruokarouvassa* tapahtumat etenevät kronologisesti omassa historiallisessa ajassaan pysytellen vuodesta 1914 sisällissotavuoteen 1918. Kuukaudet ja vuodet ovat lukujen otsikoissa, lukijan on helppo seurata missä mennään. Täysihoitolan arjen kuvaus ja ajan yksityiskohtainen dokumentointi tarkkaan nimettyine esineineen, ruokineen ja paikkoineen (zeppeliini, Löfbergin kahvipavut, omeletit Kappelissa) juurruttaa romaania historialliseen aikaan. Ida on henkilöahmona työteliäs ja arki kovaa, mutta silti romaanissa on jatkuva kesäpäivän tuntu kuis-teineen ja tuulessa heiluvine pellavaverhoineen. Sarjaa läpäisee nousujohtainen selviytymisen, kovan työn, ahkeruuden ja sosiaalisen nousun tarina – suomalaislukijoiden suosikkinarraatiivi vuosikymmenten takaa (Eskola 1990, 98–99).

Viihde on erityisesti naislukijoiden suosiossa, ja aineistossamme sen suosio kasvaa yli 40-vuotiaiden naislainaajien keskuudessa. Jännityskirjallisuus, rakkausromaanit ja historialliset romaanit olivat naislukijoiden kolme suosikkilajia myös Kirjakauppaliiton (2017) tekemässä lukijatutkimuksessa, ja esimerkiksi Eskolan (1972, 97; 1990, 155–158) tutkimuksissa viihteen ja rakkausromaanien lukijakunta oli naisvaltainen. Otoksessamme *Ruokarouvalle* oli 727 naislainaajaa ja 63 mieslainaajaa. Lisäksi Eskolan (1990, 155–169) huomio siitä, että naiskirjailijaa lukevat pääosin naiset, toteutuu *Ruokarouvan* kohdalla.

Miksi näin? Yhtenä selityksenä voi olla syy, miksi luetaan. Lukijakyselyssä (Kirjakauppaliitto 2017) naislukijat mainitsivat tärkeimmiksi lukemisen syiksi rentoutumisen, ajanvietteen ja oppimisen. Historiallinen viihde yhdistää nämä lukemisen motivoijat tehokkaasti. Janice Radway (1987) on selittänyt viihdekirjallisuuden, tarkemmin romanssien, suosiota naislukijoiden keskuudessa ”itsenäisyysjulistuksella”: lukeminen on oman tilan ottamista patriarkaatin vaatimusten keskellä. Tietyt lajit myös kutsuvat naislukijoita tekstin sisäisin keinoin. Tällainen laji on esimerkiksi kirjeromaani (Pearce 1997, 70–72), mutta myös Mustosen historiallisen romaanin laaja naisgalleria ja naistenvälisten suhteiden kuvaus, samoin kuin naisen arjen ja työn kuvaus rakentavat lukijapaikkaa nimenomaan naislukijalle. *Ruokarouva* on kaikkinen hyvin naisinen romaani. Se on naisen kirjoittama ja naisten lukema ja kuvaa naispäähenkilön kautta historiaa; nainen on nostettu myös otsikon tasolle. Sama naisisuus koskee Mannisen aiempia sarjoja Koskivuori (1998–2002) ja Järjen ja tunteen tarinoita (2004–2008), joita on luonnehdittu feminiiniseksi historiaksi: niissä korostetaan naisen toimijuutta ja elämismailmaa (Melkas 2013, 278).

Yksi syy romaanin vetovoimaan lienee se, että *Ruokarouva* solahtaa lajiinsa ongelmitta ja noudattaa sen konventioita. Se ei ”petä” lukijaansa (kuten ei viihde yleensääkään) eikä riko odotuksia. Luvassa on tuttua ja turvallista, sarjan

Nykyisin kirjan suosiota ei voi erottaa etenevästä digitalisaatiosta.

muotoon tuotettua ”mustosta” – piirre, jota Jauss (1989, 205) pitäisi odotushorisontin täydellisenä täyttymisenä, ”sovinnaisen kauniin jäljittelemisenä” ja romaanin leimautumisena ajanvietteeksi. Kieli on arkipäiväistä eikä ole ajateltavissa, että *Ruokarouva* heittäytyisi yhtäkkisesti parodioimaan itseään tai lajiaan – päinvastoin se toistaa lajiaan uskollisesti. Pelisäännöt ovat lukijalle tutut sarjan aiempien osien, kirjailijan tuntemuksen ja laajemmin lajin, historiallisen viihteen, kehikossa. Viihteellistämisen ohella toinen romaanin historiakerronnan erityispiirre on naisen työn yksityiskohtainen, miltei museomaisen dokumentoiva kuvaus. Nimetään ja luetteloidaan paljon ja tarkkaan: ”Viinimarjojen jälkeen me keräsimme kurkut ja herneet, porkkanat, punajuuret ja kukkakaalit Viivi-rouvan puutarhasta ja säilöimme niitä etikka- ja suolaveteen.” (Mustonen 2016, 148.) Vaikka työtä on paljon, sen kuvaus luo pikemmin kodikkuuden kuin realistisen, saati yhteiskunta- tai luokkakriittisen raadannan ilmapiiriä kirjaan. Tuntu on samankaltainen kuin parisataa vuotta aiemmin ilmestyneissä naisten kirjoittamissa romaaneissa, joissa juuri arkipäivän puuhastelun kuvaus kuului kotoistuvan ja samalla naisistuvan ja modernisoituvan romaanin tuntomerkkeihin (ks. Armstrong 1987, 8, 14, 96–97):

Onneksi kahvipannu ei ollut kiehunut kuiviin, vaikka olin unohtunut pihamaalle. Lisäsin puita lieteen ja vettä pannuun ja avasin kahvipurkin. Parempaa kahvista olisi tullut, jos olisin ehtinyt itse paahtaa pavut rännärillä, mutta tässä kiireessä oli pakko turvautua Löfbergin valmiiksi paahdetuihin. Herrat tuskin huomaavat eroa, ajattelin kahvimyllyä vääntäessäni. (Mustonen 2016, 11.)

Työn kuvaus on romaanissa kurkistusaukko historiaan, kuten blogissa *Kasoit-tain kirjoja* (2.6.2016) todetaan: ”Eryteisesti pidän siitä, miten Mustosen kirjojen kautta pääsee kurkistamaan entisajan ihmisten arkipäivään ja siihen, miten esimerkiksi ihan tavalliset talousaskareet silloin hoidettiin.” Työn kuvaus on myös yksi suomalaisen romaanin pisimmistä jänteistä, johon esimerkiksi Kalle Pääatalon ja Väinö Linna suosio on liitetty (Eskola 1990, 96–102) ja joka jatkuu edelleen nykykirjallisuudessa (Ojajarvi 2013, 154–156).

Naisen työn kuvaus saattaa olla myös yksi niistä *Ruokarouvan* piirteistä, jotka rakentavat lukijapaikkaa naislukijalle. Houkuttaako se naislukijaa lukutapaan, jota Rita Felski (2008, 12, 23–50) on kutsunut tunnistavaksi (*recognition*) lukemiseksi ja jossa näemme ”jälkiä itsestämme kirjan sivuilla”: ”luemme itseämme”,

löydämme henkilöhahmoissa oman tai sukumme historian, opimme lukiesamme itsestämme – tai kenties esiäideistä itsessämme? Tätä tulkintaa tukee se, että data-analyysin perusteella tiedetään teoksen olevan Vantaalla iäkkäämpien naisten suosiossa. *Ruokarouvaa* lainasivat eniten sukupolvet, jotka ovat syntyneet vuosina 1927–1957 eli lukijat, joista osa on kokenut toisen maailmansodan nuoruusvuosinaan ja kaikki eläneet sodanjälkeisen jälleenrakennuksen ajan. Idan edustama maaseudun työteliäs nainen on monelle lukijalle tuttu paitsi viihteellisen historiallisen romaanin lajitraditiosta myös oman sukuhistorian kautta. Tämyntyypistä tunnistavaa, omien tai suvussa kulkevien muistojen läpi lukemista ovat lukijakirjeissään todentaneet Laila Hietamiehen (nyk. Hirvisaari) romaanien lukijat, joille hänen teoksensa ovat erityinen voimanlähde (Linko 1997, 171–197).

Ei kirjaa ilman lukijaa

Suomalainen kirjallisuus muuttuu kovaa vauhtia irtautuen kansallis-realistisesta kertomisen tavasta (Hallila 2013, 85). Aineistomme perusteella – *Lopotin*, *Ruokarouvan* ja koko Syrjästäkatsojan tarinoita -sarjan suosion valossa – vaikuttaa kuitenkin siltä, että kirjallinen maku ei uudistu lainkaan yhtä vauhdikkaasti. Myös otostamme aiemman eli 2000-luvun myydyimpien aikuisten kaunokirjojen perusvirtana ovat pysyneet vanhemman polven luku- ja lahjaromaanit, eli Laila Hietamiehen/Hirvisaaren ja Arto Paasilinnan tuotanto (Mäkinen ja Ojajarvi 2013, 235). Lukeva yleisö näyttää edelleen suosivan kansallisen lähihistorian todentuntuista, elämänläheistä kuvausta – tutunomaista, pettämätöntä teosta, joka kommunikoi aiemman, tutunoloisen kirjallisen tradition kanssa (vrt. Eskola 1979; Jokinen 1997). Tätä lukukulttuuria pitivät aineistossamme yllä erityisesti iäkkäämmät naislukijat.

Vantaan aineiston lainatuimpia teoksia yhdistää myös sarjamaisuus, teosten hyvä medianäkyvyys ja nopeat adaptaatiot. *Ruokarouvan* suosio perustuu tulkintamme mukaan historian viihteellistämiseen sekä naisen arjen ja työn tarkkaan kuvaukseen – kodikas tunnelma ja lähihistorian kuvaus nais-hahmon kokemana viehättävät iäkkäämpiä naislukijoita. *Räppääjien* suosio 35–49-vuotiaiden naisten keskuudessa puolestaan todentaa paitsi lastenkirjallisuuden suosiota myös lainauskulttuuria, jossa naiset lainaavat lapsille luettavaa. Dekkaribuumi (Saresma 2013, 241) jatkuu Vantaan lainatuimpien teosten valossa, Clare Mackintoshin ja Leena Lehtolaisen teosten suosiona.

Vaikka Jaussin odotushorisontin käsitteeseen on nykyisessä moniarvoisessa, digitalisoituvassa ja globalisoituvassa maailmassa syytä suhtautua entistäkin kriittisemmin,¹² se tarjoaa edelleen pohdinnan aihetta korostaessaan kirjallisen teoksen dialogisuutta eli sitä, että teos aktualisoituu lukijan välityksellä. Miksi kummassa Katarina Eskolan aikanaan hahmottama kansallinen, realistinen, lähihistorian kuvausta sekä viihdettä suosiva kirjallinen maku ei tunnu neljässäkympyessä vuodessa juuri muuttuneen? Eskolan (1990, 99) mukaan

1970-luvulla suuren yleisön suosioon nousi ”kirjallisuus, jonka ympäristönä on vanha maaseutuyhteiskunta ja kuvauksen kohteena siinä tapahtuva luokkien lähestyminen, kovan työn avulla elämässä selviäminen ja suvun ja perheen yhteyden säilyttäminen”. Kuvauksen voisi siirtää tällaisenaan määrittämään Mustosen sarjaa. Onko kansallisella kirjallisuustraditiollamme niin vahva ote, että maailman ja kaunokirjallisuuden muuttuessaakin kirjallisen maun muuttuminen kestää vuosikymmeniä?

Muutos muhii nuorten lukukulttuurissa. Tämän osoittaa käännetyn, nuorille aikuisille suunnatun romanttisen kirjallisuuden suosio otoksen 15–19-vuotiaiden naislainaajien keskuudessa. Nuorten lukukulttuuri ei aineistomme perusteella ole kansallista eikä realistista vaan murtaa näitä totuttuja lukutapoja vahvasti; yhtenäisestä lukukulttuurista ei otoksen eri-ikäisten naislainaajien kohdalla voi puhua. Tuija Saresman (2013, 240–241) mukaan lukukulttuurin moninaistumisesta kertoo fantasian suosio sekä vuonna 2009 järjestetyn nettiäänestyksen ”Sata kirjaa, jotka tulee lukea ennen kuolemaa” tulos, jossa Kiven, Waltarin ja Linnan rinnalle nousi juuri käännetty fantasia, dekkarit ja tieteisparodia.

Tämän artikkelin suurin ero aiempiin haastatteluja, painostilastoja ja kyselyitä hyödyntäviin lukijatutkimuksiin juontuu aineistosta ja metodista, joka vaatii yhteistyötä kirjallisuus- ja tietojenkäsittelytieteen välillä. Datan määrä on valtava, jolloin myös tulos on kattavampi kuin esimerkiksi kyselyin tehtävässä tutkimuksessa. Erilaiset aineistot ja metodit vastaavat myös hyvin eri tavoin siihen, mitä suomalaiset lukevat. Suomalaisten ”suosikkikirja” tai kirjallinen maku riippuu siitä, katsotaanko kustannusmaailmaa (painosmäärät), lukijoiden mielikirjailijoita ja luettuja teoksia (haastattelut ja kyselyt), myyntiä (kustantajien ja kirjakauppojen myyntitilastot) vai sitä, mitä kirjastosta lainataan (lainausdata). Jos mittarina ovat painosmäärät, olemme sivistynyttä, 1800-luvun ”steadysellereitä” *Vänrikki Stoolin tarinoita* ja *Seitsemää veljestä* lukevaa klassikkokansaa (Niemi 1997, 205, 39). Lainausotoksessamme näitä klassikon aseman jo saavuttaneita, vanhempia teoksia ei kuitenkaan näy. Siitä, mikä nyt lainatuimmista uusista teoksista lopulta nostetaan klassikoksi, meillä ei vielä ole tietoa.

Retki lukijuuteen on avannut silmät lukijan lapsipuoliasemalle nykyisessä kirjallisuudentutkimuksessa. Vaikka kirjallisuussosiologista, maailmallista kirjallisuudentutkimusta on jälleen alettu tehdä (esim. Ruohonen, Sevänen ja Turunen (toim.) 2011) ja digiaineistoja hyödynnetään muun muassa kirjallisuushistoriallisessa vastaanottotutkimuksessa (Parente-Čapková ja Lappalainen 2017), kirjallisuuden kolmesta osatekijästä – kirjailija, teos, lukija – keskimäinen hallitsee tutkimuskenttää. Kirjaston väelle lukijuuden seuraaminen on arkipäivää, mutta myös tutkijoiden on syytä välillä pysähtyä tarkastelemaan kirjallisuutta tuotannon ja vastaanoton vuorovaikutusprosessina ja miettimään, ettei kirjaa ilman lukijaa. Kuka niitä kirjoja oikein lukee ja miksi? Tähän vastaamiseen digitaaliset lukija-aineistot tarjoavat aivan uusia mahdollisuuksia, joiden kirjoa voimme vasta arvailla.

Viitteet

- 1 Näin Suomea määritteli kanadalaisen *Maclean's*-lehden toimittaja Sauli Niinistön USA-vierailun yhteydessä elokuussa 2017. Ks. *Ilta-Sanomat* 30.8.2017.
- 2 Lukijasta kiinnostuttiin 1960–1970-luvuilla niin saksalaisessa reseptioestetiikassa kuin pääosin angloamerikkalaisessa, fenomenologiasta lähtevässä reader-response tutkimuksessaakin vasta-reaktiona tekstikeskeiselle uuskritiikille (ks. esim. Freund 2007; Holub 1984; Bennett toim. 1993).
- 3 *LibDat: Kohti pidemmälle kehittyntä lainaus- ja lukemiskulttuuria* -konsortiossa (Suomen Akatemia, 2017–2021) tutkitaan Vantaan kaupunginkirjaston lainausdatan avulla nykyistä lainaus- ja lukemiskulttuuria Suomessa. Hanke on kirjallisuudentutkijoiden (Itä-Suomen yliopisto), teknologian asiantuntijoiden (VTT), tietokonetiiteilijöiden (Åbo Akademi) ja Vantaan kaupunginkirjaston tiivistä yhteistyötä. Kiitos Jarmo Lepistölle datan koostamisesta, Anna-Mari Rantalalle vastauksista sen käsittelyä koskeviin kysymyksiin ja Erkki Seväselle sekä Viola Parente-Čapkovälle artikkelin kommentoinnista.
- 4 Vantaan kaupunginkirjaston kymmenestä toimipisteestä ja kahdesta kirjastoautosta lainataan kirjastokortilla vuosittain noin 3 miljoonaa kirjastoaineistoa. Kirjastokorttiaan vuonna 2016 käytti vähintään kerran 30,5 % kaupungin 219341 asukkaasta. Vantaan erityispiirteisiin kuuluu muuta kuin suomea tai ruotsia äidinkielenään puhuvien suuri osuus asukkaista (16,6 % vuonna 2017). Monikielisyys ja -kulttuurisuus näkyvät myös kirjaston palveluvalikoimassa.
- 5 Datasta selviää niteen lainaus- ja palautuspaikka, -tapa ja ajankohta, nimikkeen tunnus sekä teoksen kirjastoluokituksen mukainen aiheryhmä. Asiakkaasta saadaan selville anonymisoitu asiakastunnus, sukupuoli (mies/nainen/muu/ei tietoa), syntymäaika (kuukausi ja vuosi), asiakkaan lainojen lukumäärä sekä lainojen kumuloitunut yhteismäärä, asiointikieli (suomi/ruotsi/englanti) sekä postinumero.
- 6 Maailmanlaajuisesti erot naisten lukemisessa ovat valtavat. UNESCON arvion mukaan noin kaksi kolmasosaa maailman 800 miljoonasta luku- ja kirjoitustaidottomasta aikuisesta oli naisia vuonna 2015 (Jack 2012, 289). Kuten Suomessa myös Amerikassa naiset, nuoret ja korkeasti koulutetut ovat aktiivisimpia lukijoita. Ks. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/10/19/slightly-fewer-americans-are-reading-print-books-new-survey-finds/>
- 7 Tässä ikäluokassa lainoja oli 76454; toisena tulivat 60–69-vuotiaat naiset 65972 lainalla.
- 8 Finlandia-voittajien nousua varatuimmaksi kirjaksi voi seurata esim. pääkaupunkiseudun Helmet-halutuihin selaamalla: http://www.helmet.fi/fi-FI/Tapahtumat_ja_vinkit/Vinkit?filter=Halutuiimmat
- 9 Vaara-kirjastojen toimipisteissä naislainaajien kymmenen kärjessä -listalla oli *Ruokarouvan* lisäksi kolme muuta Syrjästäkatsojan tarinoiden osaa. Listan toiseksi lainatuin teos oli Laila Hirvisaaren *Hiljaisuus*. Kiitos Pasi Kalliselle tilastosta, jossa on koko Vaara-kirjastojen lainaukset 20.7.2016–22.10.2017 väliseltä ajalta, kun lainaaja on nainen, lainattu aineisto on luokassa 84 (kertomakirjallisuus) tai 85 (sadut, kuvakirjat, sarjakuvat), ja teoksen lainauskassa on vähintään 100 kappaletta.
- 10 Voikin kysyä, ovatko klassikot siirtymässä koulujen, kirjallisuudenopiskelijoiden ja tutkijoiden lukemistoksi, merkinnöiksi kirjallisuushistoriassa. Eivätkö

vanhemmat tekstit enää ”puhu” nykylukejoille (ks. Felski 2011) yli ajan? Kuka lukee painosmäärin mitattuja suosikkiteoksia *Seitsemää veljestä* tai Välskärin *kertomuksia* (Niemi 1997, 205) tai Väinö Linnaa, 1970- ja 1980-luvun mielikirjailijaa (Eskola 1990, 114; Eskola ja Linko 1986, 92)?

11 *Lopotti* oli ilmestymisvuotensa 2016 seitsemänneksi (38400 kpl) ja *Ruokarouva* kahdeksanneksi (32600 kpl) myydyin aikuisille suunnattu kotimainen kaunokirja, *Risto Räppääjä ja pullistelija* kolmanneksi myydyin kotimainen lasten- ja nuortenkirja (26600 kpl). Aikuisten listan ykköistä, Ilkka Remeksen *Kiirastulta*, myytiin 55600

kappaletta. Vuoden 2017 kahdenkymmenen myydyimmän listalla mitään näistä kolmesta teoksesta ei enää ole, sen sijaan sarjojen jatko-osat nousevat nopeasti. (Suomen kustannusyhdistys 2017a.) Uusinta uutta paitsi lainataan myös ostetaan.

12 Jaussia on kritisoitu siitä, että hän olettaa lukijakunnat liian yhtenäisiksi ja ristiriitaisesti sekä historiallistaa (kukin aikakausi lukee tiettyssä historiallisessa ja kirjallisessa kontekstissa) että objektivoi (odotushorisontti on paljastettavissa teoksesta) käsitteen (Holub 1984, 60; kokoavasti Alanko 2001, 229–230).

Aineisto

Vantaan kaupunginkirjaston keräämä ja anonymisoima kaikista toimipisteistään tehdyistä kirja-aineistojen lainaustapahtumista kertynyt data-aineisto ajalta 20.7.2016–22.10.2017.

Kirjallisuus

Aho, Juhani 1892. *Ruokarouva. Uusia lastuja. Kertomuksia ja kuvauksia*. Porvoo: Werner Söderström.

Alanko, Outi 2001. Lukijasta lukemiseen, tulkinnasta elämykseen: lukijan käsite kirjallisuudentutkimuksessa. Outi Alanko & Tiina Käkelä-Puumala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen peruskäsitteitä*. Helsinki: SKS, 207–240.

Alhojärvi, Tuomo & Venäläinen, Juhana 2017. Jakaminen laajentaa käsityksiä taloudesta. *Helsingin Sanomat* 25.10.2017.

Armstrong, Nancy 1987. *Desire and Domestic Fiction. A Political History of the Novel*. New York & Oxford: Oxford University Press.

Bennett, Andrew (toim.) 1993. *Reading reading: Essays on the Theory and Practice of Reading*. Tampere: University of Tampere. <https://doi.org/10.1057/9780230371934.0005>

Berry, David M. 2012. Introduction: Understanding the Digital Humanities. David Berry (toim.), *Understanding Digital Humanities*. UK: Palgrave Macmillan.

Bode, Katherine 2012. *Reading by Numbers. Recalibrating the Literary Field*. London, New York & Delhi: Anthem Press. <https://doi.org/10.7135/UPO9780857284563>

Dahlbom, Taika 2018. Algoritmi ei tee hyvää kirjallisuudelle. *Helsingin Sanomat* 6.6.2018.

Elo, Kimmo 2016. Digitaalisen historiantutkimuksen kenttää louhimassa. Kimmo Elo (toim.), *Digitaalinen humanismi ja historiatieteet*. Turku: Turun Historiallinen yhdistys, 11–35.

Eskola, Katarina 1972. *Ei kirjaa ilman lukijaa. Raportti kirjallisuuden julkisesta ja yksityisestä vastaanotosta*. Helsinki: Tammi.

Eskola, Katarina 1979. *Suomalaiset kirjanlukijoina*. Helsinki: Tammi.

Eskola, Katarina 1990. *Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon*. Helsinki: Tammi.

Eskola, Katarina & Maaria Linko 1986. *Lukijan onni. Poliitikkojen, kulttuurieläinten ja kirjastonkäyttäjien kirjallisista mieltymyksistä*. Helsinki: Tammi.

- Felski, Rita 2008. *Uses of Literature*. Malden & Oxford: Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9781444302790>
- Felski, Rita 2011. "Context Stinks!" *New Literary History* 42 (4), 573–591. <https://doi.org/10.1353/nlh.2011.0045>
- Freund, Elizabeth 2007 (1987). *The Return of the Reader*. London & New York: Routledge.
- Frow, John 2008. Afterlife: Texts as Usage. *Reception: Texts, Readers, Audiences, History*. Vol. 1, 1–23.
- Hallila, Mika 2013. Metafiktivististä menoa. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikka*. Helsinki: SKS, 85–94.
- Heikkilä-Halttunen, Päivi 2013. Lasten- ja nuortenkirjallisuus kyseenalaistaa ja ottaa kantaa. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikka*. Helsinki: SKS, 247–263.
- Holub, Robert C. 1984. *Reception Theory. A critical introduction*. London & New York: Methuen.
- Jack, Belinda 2012. *The Woman Reader*. New Haven: Yale University Press.
- Jauss, Hans Robert 1989. Kirjallisuushistoria kirjallisuustieteen haasteena (Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft, 1970). Suom. Maria-Liisa Nevala. Maria-Liisa Nevala (toim.), *Kirjallisuudentutkimuksen menetelmiä*. Helsinki: SKS, 197–235.
- Jokinen, Elina 2013: Kirjailijoiden yhteiskunnallinen asema. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 159–176.
- Jokinen, Kimmo 1997. *Suomalaisen lukemisen maisemaihanteet*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jytilä, Riitta 2015. Kuvittelun keinoin. Sodasta kertominen ja muistamisen mahdollisuus Katja Ketun romaanissa *Kättilö*. Viola Parente-Čapková, Heidi Grönstrand, Ritva Hapuli & Kati Launis (toim.), *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Turku: k&h, 133–153.
- Kainulainen, Siru 2016. *Runon tuntu*. Helsinki: Poesia.
- Kajander, Anna 2015. Studying E-books and Reading Experiences in Ethnology. *Ethnologia Fennica* 42, 70–78.
- Karkulehto, Sanna, Pietari Kääpä & Kimmo Laine 2013. Kansalliset kertomukset elokuvina. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikka*. Helsinki: SKS, 327–334.
- Kinnunen, Tommi 2016: *Lopotti*. Helsinki: WSOY.
- Kirjakauppaliitto 2017. *Naisten lukeminen kevät 2017*. https://kirjakauppaliitto.fi/wp-content/uploads/2017/12/media_Kirjakauppaliitto-tutkimus-Naisten-lukeminen-2017.pdf (tieto haettu 9.11.2018).
- Kirjakauppaliitto 2018. *Mitä Suomi lukee?* Huhtikuu 2018. <https://kirjakauppaliitto.fi/kirja-ala-suomessa/mita-suomi-lukee/> (tieto haettu 9.11.2018).
- Kirstinä, Leena & Risto Turunen 2013. Nykyproosan solmukohtia ja avauksia. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajärvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikka*. Helsinki: SKS, 41–78.
- Larsson, Lisbeth 1998 (1993). Den farliga romanen. Läsaren, romanförfattaren och genren. Elisabeth Møller Jensen (toim.), *Fadershuset. 1800-talet. Nordisk kvinnollitteraturhistoria 2*. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker Ab.
- Lehmusvesi, Jussi 2017. Tatu ja Patu ja ällistytävä menestysresepti. *Helsingin Sanomat* 28.8.2017.
- Leskelä-Kärki, Maarit & Kukku Melkas 2015. Raunioiden raivaajat ja jälleenrakentajat. Uuden vuosituhannen historiallinen romaani. Viola Parente-Čapková, Heidi Grönstrand, Ritva Hapuli & Kati Launis (toim.), *Nainen kulttuurissa, kulttuuri naisessa*. Turku: k&h, 109–131.
- Linko, Maarina 1997. Laila Hietamiehen teokset voimanlähteenä. Saini ja Kannas-sarjan herättämät muistot. Katarina Eskola & Eeva Peltonen (toim.), *Aina uusi muisto. Kirjoituksia menneen elämästä meissä*. Jyväskylä: Nykykulttuurin tutkimusyksikkö, Jyväskylän yliopisto, 171–197.

- Melkas, Kukku 2013. Populaarin politiikka romanttisessa ja historiallisessa viihteessä. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 1. Lajeja, poetiikka*. Helsinki: SKS, 272–279.
- Moretti, Franco 2013 (2000). *Distant Reading*. London & New York: Verso.
- Mustonen, Enni 2016. *Ruokarouva*. Helsinki: Otava.
- Mäkinen, Ilkka & Jussi Ojajarvi 2013. 2000-luvun kotimaisen kaunokirjallisuuden bestsellerit, suosikkikirjailijat ja menestyskustantajat. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 235–237.
- Neovius, Mats & Kati Launis & Olli Nurmi 2018. Exploring Library Loan Data for Modelling the Reading Culture. Eetu Mäkelä, Mikko Tolonen & Jouni Tuominen (toim.), *CEUR Workshop Proceedings Vol-2084*. ceur-ws.org/Vol-2084/short13.pdf (tieto haettu 8.11.2018).
- Niemi, Juhani 1997. *Suomalaisten suosikkikirjat*. Hämeenlinna: Karisto.
- Nopola, Sinikka & Tiina Nopola 2016: *Risto Räppääjä ja pullistelija*. Helsinki: Tammi.
- Ojajarvi, Jussi 2013. Työn syrjässä. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 154–156.
- Otava 2016. *Ruokarouva*. <https://otava.fi/kirjat/9789511284925/> (tieto haettu 9.11.2018)
- Parente-Čapková, Viola 2017. Naisten kirjoittaman kirjallisuuden ylläpitäminen vastaanotto. Kohti kirjallisten toimijuuksien historiaa. *Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 4, 36–49.
- Parente-Čapková, Viola & Päivi Lappalainen 2017. Transnational Reception: Nordic Women Writers in *Fin de Siècle* Finland. *Nora - Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 25 (4), 263–278. <https://doi.org/10.1080/08038740.2017.1365767>
- Pearce, Lynne 1997. *Feminism and the Politics of Reading*. London & New York & Sydney & Auckland: Arnold.
- Peruspalvelujen tila 2018. Kuntatalouden ja -hallinnon neuvottelukunta. Valtiovarainministeriön julkaisu 13/2018. <https://vm.fi/documents/10623/307653/13+2018+VM+Peruspalvelujen+tila+2018.pdf/4d73f35d-a3a3-4ffd-a2c9-f9c3b6fdb841?version=1.0> (tieto haettu 9.11.2018).
- Radway, Janice 1987 (1984). *Reading the Romance. Women, Patriarchy, and Popular Literature*. London & New York: Verso.
- Ruohonen, Voitto, Erkki Sevänen & Risto Turunen (toim.) 2011. *Paluu maailmaan. Kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Helsinki: SKS.
- Saresma Tuija 2013. Suomalaiset lukemisen kulttuurit. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen Nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 238–250.
- Sevänen, Erkki 2013. Nykykirjallisuuden yhteiskunnallinen kehys. Mika Hallila, Yrjö Hosiaislouma, Sanna Karkulehto, Leena Kirstinä & Jussi Ojajarvi (toim.), *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: SKS, 11–34.
- Suomen kustannusyhdistys 2017a. Kirjojen tuotanto- ja myyntitilastot. Bestsellerit 2016 ja 2017. <https://kustantajat.fi/bestsellerit> (tieto haettu 8.11.2018).
- Suomen Kustannusyhdistys 2017b. Kirjojen tuotanto- ja myyntitilastot. Myynnin jakautuminen kirjallisuuslajeittain. <https://kustantajat.fi/tilastot> (tieto haettu 8.11.2018).
- Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2018. <http://tilastot.kirjastot.fi/?orgs=1&years=2015&stats=104#results> (tieto haettu 8.11.2018).
- Tuomi, Pirjo 2017. *Kaunokirjallisuus suomalaiselle yleiselle kirjastolle haasteena, rasitteena ja mahdollisuutena. Historiallis-argumentatiivinen tarkastelu suomalaisen yleisen kirjastolaitoksen suhteesta kaunokirjallisuuteen ja kirjalliseen järjestelmään*. Oulu: Oulun yliopisto.
- Varpio, Yrjö 1979. *Pentinkulma ja maailma: Tutkimus Väinö Linnan teosten kääntämisestä, julkaisemisesta ja vastaanotosta ulkomailla*. Helsinki: WSOY.